

**NEDERLAND
& VLAANDEREN**

GEDICHTENDAG

www.gedichtendag.org

26 JANUARI 2006

.....
LESSUGGESTIES VOORTGEZET ONDERWIJS
.....

VOORAF

De komende, zevende Gedichtendag, donderdag 26 januari 2006, staat de poëzie weer volop in de schijnwerpers. Overal verrijzen podia voor dichters en voordrachtskunstenaars. Een groot publiek wordt ook via de scholen bereikt, waar Gedichtendag ieder jaar zowel in Nederland als in Vlaanderen uitbundig wordt gevierd. De feestdag zal deze keer in het teken staan van ´poëzie en beeldende kunst`.

Wat kunnen die twee met elkaar te maken hebben? De dichter werkt met woorden en klanken, de beeldend kunstenaar met vormen en kleuren. Kun je woorden schilderen? Kun je kleuren beschrijven?

Sommige moderne kunstenaars gebruiken letters en woorden als vormen in hun beeldende werken. Enkelen werken zelfs uitsluitend met tekst. Maar ook zonder het materiaal van de dichter te lenen gaan veel beeldend kunstenaars in hun werk een band met literaire werken aan. Vroeger maakten schilders veel afbeeldingen bij bijvoorbeeld bijbelverhalen of bij mythen en sagen uit de Oudheid, en ook hedendaagse schilders laten zich vaak door literatuur inspireren.

Maar andersom: laat de dichter zich door beeldende kunst inspireren? Ook hier heb je de modernistische dichters die met hun werk heel dicht tegen de beeldende kunst aanleunen door gebruik van gekleurde letters en door typografische ingrepen, of door hun woorden in plaats van in een versvorm in een herkenbare figuur te gieten. (Bijvoorbeeld een gedicht over een klok in de vorm van een klok.) De benamingen daarvoor zijn ´visuele poëzie` en ´concrete poëzie`. Maar van alle tijden is de dichter die zich door een beeldend kunstwerk laat inspireren tot een gedicht: het zogenaamde ´beeldgedicht`. Dat is het genre waarop deze lessuggesties zich concentreren.

BEELDGEDICHTEN

Een beeldgedicht geeft vaak een weergave in woorden van het beeldende werk. Alleen al door het te beschrijven legt de dichter het ook uit, en soms geeft het gedicht uitdrukkelijk een betekenis aan het schilderij. Daarbij geeft de onbeweeglijkheid van het beschreven beeldende werk dichters nogal eens aanleiding tot gedachten over dood en vergankelijkheid. Zij houden er ook van in hun beeldgedichten het stilstaande beeld tot leven te wekken, bijvoorbeeld door afgebeelde personages sprekend op te voeren of een nieuw personage in het beeld te introduceren. In sommige beeldgedichten leven dichters zich in de scheppende kunstenaar in. Of ze geven uiting aan de heftigheid van de indruk die het schilderij op hen persoonlijk heeft gemaakt, bijvoorbeeld aan gevoelens van schrik of van lust die het heeft opgewekt. Beroemd geworden is de regel uit een gedicht van de Duitse dichter Rainer Maria Rilke, geschreven naar aanleiding van het zien van een antieke torso van Apollo: 'Du muszt dein Leben ändern.' Zo overdonderend kan een kunstwerk kennelijk zijn, dat het de dichter opdraagt anders te gaan leven.

Beeldgedichten worden meestal zonder afbeelding van het kunstwerk afgedrukt. Dat kan zijn omdat de dichter van mening is dat het gedicht ook zonder het beeld begrepen kan worden. En als het gaat om een beroemd meesterwerk, veronderstelt de dichter waarschijnlijk dat de lezer het betreffende werk toch wel kent.

Vier lessen over beeldgedichten

In deze lessuggesties zijn tien beeldgedichten van verschillende dichters uit binnen- en buitenland bij elkaar gebracht. In vier verschillende lessen kunnen docenten in de aanloop naar Gedichtendag 2006 deze gedichten - en de bijbehorende beelden - aan hun leerlingen voorleggen. Wanneer er minder tijd beschikbaar is, kan de docent er ook voor kiezen een les minder te doen; elk van de vier lessen kan op zichzelf staan. De lessen zijn geschikt voor leerlingen van de havo en het vwo. Voor leerlingen van het vmbo, kunt u ideeën opdoen bij de lessuggesties voor het basisonderwijs, die ook op deze site te vinden zijn. Een les gaat uit van een tweetal of drietal beeldgedichten die een gemeenschappelijk thema hebben, waardoor ze er als het ware om vragen met elkaar te worden vergeleken. En vergelijken nodigt uit tot beter lezen en kijken, wat het enthousiasme van leerlingen voor poëzie, en voor beeldende kunst, zal aanwakkeren.

De thema's van de vier lessen zijn:

1 Hoe een akelei of een paard wordt gemaakt

Gedichten van Ida Gerhardt en Rutger Kopland

2 Onverschilligheid voor de val

Gedichten van Judith Herzberg en W.H Auden

3 Pompoenenplompe Maagden

Gedichten van Judith Herzberg en W.H Auden

4 Fatale vrouwen

Gedichten van T.S. Eliot, M. Vasalis en M. Nijhoff

ALGEMENE SUGGESTIES VOOR DE VIER LESSEN

- Kopieer uit deze lessuggesties voor alle leerlingen de in de betreffende les te bespreken gedichten en bijbehorende beeldende werken.
- Vraag de leerlingen of ze ter voorbereiding op de les eerst goed naar de schilderijen (ook op deze website afgebeeld) willen kijken voordat ze de gedichten lezen. Vraag ook of ze (via Internet) opzoeken wat ze kunnen vinden over de schilders en zo mogelijk ook over de betreffende schilderijen.
- Tijdens de les wordt elk gedicht eerst stil door de hele klas gelezen en vervolgens door verschillende leerlingen voorgelezen. Door de verschillende wijzen van voorlezen komen vaak al verschillen in de interpretatie van het gedicht aan het licht. Bovendien is het herhaald horen van een gedicht de beste kennismaking ermee. Loop met de klas de onbekende woorden in de gedichten na.
- Laat leerlingen woorden die zij niet begrijpen, opzoeken in het woordenboek.
- Vraag de leerlingen wat ze niet op het schilderij hadden gezien dat de dichter wél heeft gezien. (Misschien is er ook iets dat zij wel en de dichter niet heeft gezien?)
- Vraag de leerlingen in welk gedicht het schilderij het meest origineel, of het meest treffend, of het meest herkenbaar (etc.) wordt verwoord en waarom? Verrijkt of verarmt het gedicht het schilderij? Laat zowel de voor- als de tegenstanders van de verschillende gedichten aan het woord, en moedig discussie aan.
- Behandel vervolgens de vragen die in deze lessuggesties bij de gedichten zijn opgesteld.
- Vraag de leerlingen daarna of ze naar aanleiding van deze 'nadere studie' opnieuw dingen in het schilderij - en gedicht - hebben ontdekt.
- En vraag ook of ze nog steeds hetzelfde gedicht het meest geslaagd vinden. Misschien zijn er nu nieuwe argumenten? Zijn er tegenstanders van een bepaald gedicht die nu voorstanders zijn geworden? Is dat het geval, dan is het leuk om daarop in te gaan. Kunnen ze vertellen waarom ze van mening zijn veranderd?

1 *Hoe een akelei of een paard wordt gemaakt*

Dichters

- Ida Gerhardt (1905-1997) Nederlandse dichteres en classica. In 1993 verschenen haar Verzamelde gedichten. In 1979 ontving zij de P.C. Hooftprijs.
- Rutger Kopland (1934) Een van de meest gelezen levende Nederlandstalige dichters. In 1999 verschenen zijn Verzamelde gedichten. Voor zijn poëzie ontving hij vele prijzen en zijn werk werd in vele talen vertaald.

Schilders

- Albrecht Dürer (1471-1528) Duits schilder, graficus en theoreticus. Maakte in Italië kennis met de Renaissance.
- Leonardo da Vinci (1452-1519) Italiaans kunstenaar. Vooral bekend om zijn schilderijen en tekeningen, maar ook als wetenschapper van belang.

Vragen bij de beeldgedichten

- * Omdat dichters zelf makers zijn, kunnen zij bij het zien van een kunstwerk vaak niet nalaten zich in de maker ervan te verplaatsen. Ida Gerhardt en Rutger Kopland geven elk in een gedicht een beschrijving van hoe zij denken dat een bepaald kunstwerk tot stand moet zijn gekomen: respectievelijk in 'De akelei. Dürer' en 'I cavalli di Leonardo' (Italiaans voor 'de paarden van Leonardo'). De werkwijzen van Albrecht Dürer en Leonardo da Vinci zoals zij zich die voorstellen lijkt bijna tegengesteld, zoals in de slotregels van beide gedichten nog eens wordt benadrukt. Kun je uitleggen waaruit die tegenstelling bestaat? (Lukken versus mislukken; afronden versus fragmentarisch werken; ...) Worden deze tegenstellingen verklaard door de tegengestelde aard van de kunstwerken?

- * Er is niet alleen verschil tussen de in de gedichten beschreven werkwijzen, maar ook gelijkenis. De vierde strofe bij Gerhardt heeft raakvlakken met de derde van Kopland. Zie je die overeenkomst ook? Vergelijk de woorden 'haarfijne' (Kopland) en 'vezels' (Gerhardt).

- * In het gedicht van Kopland staan de regels 'hoe het geheim van een paard zich uitbreidde / onder zijn potlood'. Betekent dit dat Da Vinci steeds meer van het geheim van hoe een paard is gemaakt achterhaalde, of dat Da Vinci al tekenende juist op steeds meer onontleutelbaars stuitte? Kan het misschien ook allebei betekenen? Soms spreek je wel eens van 'het geheim van de kunstenaar', om het magische dat van een kunstwerk uitgaat aan te duiden: dat waar je niet de vinger op kan leggen. Speelt die betekenis van 'geheim' hier ook mee?

- * In beide gedichten benoemen de dichters uitgebreid het materiaal waar het schilderij/ de tekening uit is opgebouwd (lijnen, vormen, kleuren, onderdelen). Een enkele keer kiezen de dichters ook voor beeldspraak. Wijs die beeldspraak in beide gedichten aan. Past die beeldspraak bij de verschillende werkwijzen van de kunstenaars?

- * Vinden de verschillen in de werkwijzen van Dürer en Da Vinci, zoals de dichters deze beschrijven, ook hun weerklink in de verschillende manieren waarop de dichters in hun gedicht te werk gaan? Waarom past in dat geval de werkwijze van de kunstenaar zoals die is beschreven in 'De akelei' bij Gerhardt en die in 'I cavalli di Leonardo' bij Kopland? (Klassieke, strakke versvorm - metrum, rijmschema, volzinnen -, versus vrije vers, het naar woorden zoekende, onvolledige zinnen.)

De akelei

Toen hij het kleine plantje vond,
boog hij aandachtig naar de grond
en dan, om wortels en om mos
groef hij de fijne aarde los,
voorzichtig - dat zijn hand niets schond.

Behoedzaam rondom aangevat
droeg hij het langs het slingerpad
van bos en akker voor zich uit,
en schoof het thuis in 't licht der ruit
zoals hij het gevonden had.

Dan, fluitende en welgezind
mengde hij zoekend eerst de tint;
diepblauw en zwart ineengevloed,
met enk'le druppels rood doorgloeid,
dat het tot purper samenbindt.

En uur aan uur trok stil voorbij;
zó diep verzonken werkte hij,
dat het hem soms was of zijn hand
de vezels tastte van de plant -
zo glanzend kwam de omtrek vrij.

Totdat het gaaf te prijken stond:
de wortels scheem'rend afgerond,
het uitgesprongen groene blad
scherp in zijn karteling gevat
tegen de lichte achtergrond;

de bloemkroon purper violet,
de hokjes om het hart gebed
en boven de geknikte steel
de honingsporen, het juweel
vijfvlakig: kantig neergezet.

In 't vallend donker toefde hij
nog dralend bij zijn akelei;
dan, in het laatste licht van 't raam
schreef hij de letters van zijn naam
en 't jaartal glimlachend erbij.

Ida Gerhardt

*uit: Verzamelde gedichten. Amsterdam,
Athenaeum-Polak & Van Genneep, 1980*

afbeelding: Albrecht Dürer, *De akelei*, Albertina, Wenen

Le cavalli di Leonardo

Al die schetsen die hij naliet -

eindeloze reeksen herhalingen: spierbundels, pezen,
knoken, gewrichten, die hele machinerie
van drijfriemen en hefbomen waarmee
een paard beweegt,

en uit duizenden haarfijne lijntjes haast onzichtbaar
zacht in het papier verdwijnende huid
van oorschelpen, oogleden, neusvleugels,
huid van de ziel -

hij moet hebben willen weten hoe een paard
wordt gemaakt, en hebben gezien
dat dat niet kon,

hoe het geheim van een paard zich uitbreidde
onder zijn potlood.

Maakte de prachtigste afbeeldingen, bekeek ze,
verwierp ze.

Rutger Kopland

uit: Voor het verdwijnt en daarna. Amsterdam,

G.A. van Oorschot, 1985

afbeelding: Leonardo da Vinci, *Studies of horse*, Royal Library, Windsor

2 Onverschilligheid voor de val

Dichters

- Judith Herzberg (1934) schrijfster van toneelstukken, televisiespelen, filmscenario's en gedichten. Bekroond met onder andere de Constantijn Huygensprijs 1994 en de P.C. Hooftprijs 1997.
- W.H. Auden (1907-1973) Wereldberoemd Brits-Amerikaans dichter, naar men zegt de eerste die zich thuisvoelde in de twintigste eeuw. Schreef ook toneelstukken en operalibretti.

Schilder

- Pieter Bruegel de Oude (ca. 1525-1569) Zuid-Nederlands schilder. Bekend om zijn landschappen en afbeeldingen van het dagelijkse boerenleven.

Vragen bij de beeldgedichten

De mythe van Ikaros heeft tot de verbeelding van heel wat dichters en kunstenaars gesproken. Het is het verhaal van de jonge Ikaros die met zijn vader Daidalos opgesloten zit op het eiland Kreta, in het labirynth dat de vader zelf in opdracht van koning Minos heeft gebouwd. De vader maakt voor zichzelf en zijn zoon vleugels van veren en was, en daarmee ontsnappen zij uit het labirynth en van het eiland. De vader drukt zijn zoon Ikaros op het hart niet te dicht bij de zon te vliegen, omdat de was van de vleugels dan zal smelten en hij naar beneden zal vallen. Ikaros kan het toch niet laten om te hoog te gaan, de was smelt, en hij stort in zee.

- * Dichters laten zich vaak door deze antieke mythe zelf inspireren en ook door de manier waarop die door schilders is afgebeeld. Zowel de gedichten 'De boer' en 'De visser' van Judith Herzberg als het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden

zijn gebaseerd op het schilderij De val van Icarus van Pieter Bruegel de Oude. De aard van Audens gedicht verschilt volkomen van die van de twee gedichten van Herzberg, maar ze richten zich wel beide op hetzelfde aspect van Bruegels doek: de houding van de getuigen van de val. Hoe reageren de getuigen op het doek volgens jou? Komt dat overeen met de houding die Herzberg en Auden hen toedichten? Interpreteert Auden de reactie van de getuigen anders dan Herzberg? Als er verschil is, waarin zit hem dat dan?

- * De gedichten van Herzberg zijn monologen, in de mond gelegd van personages op Bruegels schilderij, de boer en de visser. Herzberg is naast dichter ook toneelschrijver, en verstaat de kunst om personages zo te laten spreken dat zij zonder dit te willen een belangrijk aspect van hun karakter verraden. Deze wat wel genoemd wordt 'dramatische' lading is ook in deze beide monologen sterk aanwezig. Kun je aangeven welke eigenschappen van de visser en de boer hun monologen verraden? Van boeren wordt vaak gezegd dat ze 'stug' zijn. Is deze boer dat? Het cliché over vissers wil dat zij vrij en zorgeloos zijn. Geldt dat ook voor deze visser? Wegkijken als er iets verschrikkelijks gebeurt, daaraan maken beide personages zich schuldig. Weten zij dit goed te praten, vind je?
- * Het gedicht van Auden bestaat uit twee delen. In de eerste strofe beschrijft hij hoe 'De Oude Meesters' (de grote schilders uit het verleden) altijd al hebben begrepen dat zelfs bij het verschrikkelijkste lijden het gewone leven achteloos doorgaat, met als afsluitend voorbeeld het beeld van het paard van de beul dat 'zijn onschuldige billen schurkt aan een boom'. In het tweede deel, de tweede strofe, geeft Auden het concrete voorbeeld van Bruegels doek, waarop ook alle personages zich afkeren van de ramp. Zijn deze mensen schuldig volgens Auden? Of hebben zij iets dierlijks, aangezien zij zich net zo gedragen als hond en paard uit het eerste deel van het gedicht? Kun je je antwoord staven door te wijzen op Audens woordkeus?
- * Het gedicht van Auden heet 'Musée des Beaux Arts'. Is het vind je vergezocht om te suggereren dat Auden het gedicht zo heeft genoemd omdat hij zelf ook 'traag voorbijloopt' (r.4) (in het Engels staat er 'walked dully along' - wat je ook kan vertalen met 'slenterde voorbij') aan het verschrikkelijke lijden dat op de oude doeken in het museum is afgebeeld? Zie je een parallel met de houding van iedereen

die tegenwoordig via de televisie 'getuige' van allerlei verschrikkingen is? Wat is volgens jou de 'menselijke rang' (r.3; in het Engels staat er 'human position'), de plaats van lijden in een mensenleven?

* In het gedicht 'De boer' verwijst Herzberg meerdere malen naar het 'geschilderd zijn' van haar personage. Zij doet dit ook door steeds op de bewegingsloosheid te wijzen. Loop de plaatsen in het gedicht na waar zij dit doet. Dat bewegingsloze van het schilderij krijgt - omdat het om de houding van de boer draait - in het gedicht een extra betekenis. Welke? In het gedicht 'De visser' blijkt nergens dat het om een geschilderde visser gaat. Maar het is misschien niet toevallig dat ook hij er bewegingsloos bij zit, zich zelfs buiten de tijd geplaatst voelt. Lees het gedicht nog eens na op mogelijke verwijzingen naar het geschilderd zijn van de visser.

* Auden schreef zijn gedicht in 1938, aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog toen de nazi's in Duitsland al aan de macht waren. De herinnering aan de verschrikkingen van die oorlog, de moord op de joden, is ook in het werk van Judith Herzberg alomtegenwoordig. Hoe lees je deze beide gedichten in het licht van die historische feiten?

Wat het lijden betreft vergisten zij zich nooit,
De Oude Meesters: hoe goed begrepen zij
Zijn menselijke rang; hoe het plaatsheeft
Terwijl iemand anders aan het eten is of een raam opent of net
traag voorbij loopt;
Hoe, terwijl de oudere mensen eerbiedig, vol hartstocht
Op de wonderbaarlijke geboorte wachten, er altijd
Kinderen zijn die niet per se wilden dat het gebeurde,
schaatsend
Op een vijver aan de rand van het bos;
Zij vergaten nooit
Dat zelfs het verschrikkelijke martelaarschap zich moet
voltrekken
Ergens in een hoek, op een rommelige plek
Waar de honden doorgaan met hun hondse leven en het paard
Van de beul zijn onschuldige billen schurkt aan een boom.

Op Breughels Icarus, bij voorbeeld, zoals alles zich
Op zijn dode gemak van de ramp afkeert; de man achter de
ploeg
Zou de plons gehoord kunnen hebben, de verloren kreet,
Maar voor hem was het geen belangrijk fiasco; de zon scheen
Zoals het moest op de witte benen die verdwenen in het groene
Water; en het kostbare, fragiele schip dat iets merkwaardigs
Gezien moet hebben, een jongen die uit de hemel viel,
Moest ergens heen en zeilde rustig door.

W.H. Auden

vertaling: J. Bernlef, uit: J. Bernlef, Alfabet op de rug gezien.

Poëzievertalingen. Querido, Amsterdam, 1995

afbeelding: Pieter Bruegel de Oude, Landschap met de val van Icarus, Museum voor Schone Kunsten, Brussel

De boer

Het ergste is als alles blijft zoals het is.
Ik wil en kan niet ingrijpen ik wil
naar huis, de koeien melken, eten
en vergeten wat ik zag. Het ergste is
dat dit tumult als op een schilderij -
dat deze val, van wat?
van nacht nu bijna al
mij in één houding vat.
Mijn ploeg loopt vast,
het blijft mij bij
ik schud het nooit meer af.
Het ergste is als zelfs vergaan
al stilgeschilderd is.

Er is verslaving in mijn staren
zodra ik uitgooi komt in mij
het woelen en het zoeken tot bedaren
mijn oog rust op de dobber, maar het is meer
dan rusten, het is alsof ik eindelijk
vrij ben op één plek te blijven,
en zo verstijft mijn blik - ik wacht niet
op het bijten van een vis - ik lijm
het ogenblik. Ik hoef niets hoef niet
te kijken. Bepaal mij tot de rimpelingen
bemoei mij niet in diepte door te dringen.
Los van wat boven of wat onder mij
verschijnt, verdwijnt, los van wat was
en los van wat nog te gebeuren staat.
De gladde kleuren die het vlakbij water glanst
zijn mij al veel te veel gebeuren
en kijk daar komt de eerste ring
van één of ander verre dompeling.
Wat kan ik beter doen dan niets,
dan niet bewegen. Zelfs het geringste
opslaan van een oog haalt onherstelbaar
overhoop en brengt teweeg en brengt teweeg.

Judith Herzberg

uit: Botshol. Amsterdam, G.A. van Oorschot, 1980

2 Pompoenenplompe maagden

Dichters

- Hugo Claus (1929) Vlaams schrijver en dichter, algemeen beschouwd als een van de belangrijkste van ons taalgebied. Werd bekroond met talrijke prijzen.
- Wislawa Szymborska (1923) Poolse dichteres wier werk in 1996 met de Nobelprijs voor Literatuur werd bekroond.

Schilder

- Peter Paul Rubens (1577-1640) Vlaams barokschilder, tekenaar en diplomaat. Beroemd zijn zijn altaarstukken, plafondschilderingen, portretten en mythologische voorstellingen.

Vragen bij de beeldgedichten

Dun is tegenwoordig de mode. Maar Rubens introduceerde in zijn tijd een nieuw, wat men noemt 'barok' ideaal van vrouwelijke schoonheid; rondborstig, met een stevig middel, eerder vrouwelijk dan meisjesachtig. Dichters laten zich vaak verleiden tot - erotisch getinte - gedichten over het vrouwelijk of mannelijk schoon dat zij op schilderijen zien.

- * Nemen de hedendaagse dichters Hugo Claus en Wislawa Szymborska, in hun gedichten 'De zaal Rubens in het Museum van Antwerpen' en 'Rubens' vrouwen', volgens jou afstand van het schoonheidsideaal dat Rubens heeft verbeeld? Claus stelt tegenover Rubens' vrouwen een schriel meisje, Szymborska komt met 'Hun magere zusters', maar hebben meisje en magere zusters de voorkeur volgens de dichters? Staaf je antwoord met passages uit de gedichten.

- * Laat het gedicht van Hugo Claus de naakten van Rubens zien door de ogen van de dichter of door de ogen van het meisje? Wie zien wij in het gedicht wel met de ogen van de dichter? Lees in het gedicht hoe alles wat Claus over het meisje zegt contrasteert met de aard van Rubens' vrouwen. Is jouw indruk dat dit meisje echt anders is, of glimlacht Claus in het gedicht op zijn beurt om het om Rubens glimlachende meisje? (Omdat hij denkt dat zij het later - als zij eenmaal door de wol is geveerd - het allemaal niet meer zo afschrikwekkend zal vinden...)
- * Schilders werken met vormen en kleuren. Dichters met beelden en klanken. Bestudeer de beelden en klanken bij Szyborska en leg aan de hand daarvan uit waarom zij de vrouwen van Rubens zo treffend weet op te roepen. Zie je de 'magere zusters' uit de vijfde strofe van het gedicht die zogenaamd op de achterkant van het schilderij zouden staan ook voor je? Heeft dat ook weer met 'dunne' klanken en beelden te maken?
- * Welke dichter vind je qua stijl het beste bij Rubens passen en waarom? (Bijvoorbeeld: de een gaat rondborstig met de taal om, de ander karig.) Deze vraag kan je het beste beantwoorden door van allebei de dichters nog enkele andere gedichten te lezen.

Rubens' vrouwen

Een vrouwenfauna van titanen,
zo naakt als rommelende tonnen.
Ze nestelen in platgelegen legers,
slapen gapend met hun kraaimond open.
Hun pupillen zijn naar binnen gevlucht,
dringen tot het binnenste der kieren door,
waaruit het gist hun bloed in sijpelt.

Dochteren der barok. Deeg rijst in de trog,
de baden dampen, wijnen blozen,
biggenwolkjes galopperen langs de hemel,
de bazuinen brullen het lichaamsalarm.

O pompoenenplompe, o overgrote,
door het afwerpen van het gewaad dubbeldikke
en door de onstuimige pose driedubbeldikke
vette gerechten der liefde!

Hun magere zusters zijn vroeger opgestaan,
voordat op het schilderij de dageraad aanbrak.
En niemand heeft ze in ganzenpas zien lopen,
over de lege achterzijde van het doek.

De ballingen van de stijl. De ribben geteld,
een vogelnatuur in handen en voeten.
Spitse schouders waarmee ze weg willen vliegen.

De dertiende eeuw had hun een gouden fond gegeven,
de twintigste een zilveren scherm.
Deze zeventiende heeft voor platte wezens niets.

Immers, hier bolt ook de hemel op,
bol zijn de engelen, bol is de god -
een besnorde Phoebus die op zijn zwetend
ros de ziedende alkoof in rijdt.

Wisława Szymborska

vertaling: Gerard Rasch

*uit: Uitzicht met zandkorrel. Een keuze uit de gedichten. Meulenhoff,
Amsterdam, 1997*

De zaal Rubens in het Museum van Antwerpen

Voor zoveel vlees zonder grenzen glimlacht het meisje in het
Museum

als een jonge non in de zon.

Zoveel overdaad is geen mens;

de mens, dat heeft zij tijdens de les Zedenleer geleerd,

is een zoogdier, dat wel, maar deze vrouwen,

deze oeverloze golf vlezen kweeperen (bruidsvruchten bij
uitstek)? Neen,

het meisje lacht. Zij klemt Avenue tegen haar borsten,

tweet licht gebakken eieren met veel onvast wit.

Heeft zij dan eendere weefsels?

Zal in een zelfde overgave haar gebeente ooit smelten

in dergelijke smerige, weeïge gezwellen?

Als deze kwabben godinnen zijn,

dan is het leven iets dat stikt in saus en drill

met uiers en klissen,

iets dat wurgt door omhelzing.

Het meisje lacht. Voor haar part mag kuisheid over liefde
trionferen

en over kuisheid de dood.

De vulva deificata is een andere koopwaarde,

anders in haar aangebracht

een gefluister eerder in een lentenacht.

Hugo Claus

uit: Gedichten 1948-1993. De Bezige Bij, Amsterdam, 1994

Peter Paul Rubens - *Venus, Cupid, Bacchus and Ceres* Staatlichen Museum- Kassel

4 *Fatale vrouwen*

Dichters

- T.S. Eliot (1888-1965) Amerikaans-Brits dichter, essayist en toneelschrijver. Ontving in 1948 de Nobelprijs voor Literatuur.
- M. Vasalis (1909-1998) Nederlandse dichteres en psychiater. Kreeg de Constantijn Huygensprijs in 1974 en de P.C. Hooftprijs in 1982.
- M. Nijhoff (1894-1953) Nederlandse dichter, toneelschrijver, vertaler, taal- en letterkundige, wiens werk het begin van de moderne Nederlandse dichtkunst inluidde.

Schilder

- Edouard Manet (1832-1883) Frans schilder. De impressionisten beschouwden hem als hun leider. Schilderde veel portretten, stilleven en bloemen.
- Paul Gauguin (1848-1903) Frans schilder. Zijn beroemdste schilderijen maakte hij op Tahiti: exotische taferelen in felle kleuren.
- Pyke Koch (1901-1991) Nederlands schilder. Behoorde met Carel Willink tot de belangrijkste vertegenwoordigers van het magisch realisme in Nederland. Portretten, kermistafelen en achterbuurten vormen zijn belangrijkste onderwerpen.

Vragen bij de beeldgedichten

In elke soapserie loopt er wel eentje rond. Een mooie, verleidelijke vrouw waar je je maar beter niet mee kunt inlaten, omdat ze 'ongeluk' zal brengen. Alexis uit Dallas is een goed voorbeeld. Onder de tegenspeelsters van James Bond zit meestal ook een exemplaar: bloedmooi maar levensgevaarlijk. In de modiefotografie zijn deze ongenaakbare schoonheden enorm populair. En de film *Fatal Attraction* draait in zijn geheel om zo'n 'fatale vrouw'. Fatale vrouwen zijn er ook in de literatuur altijd geweest. Wrede, heerszuchtige types. Verleidelijk, maar ook verslindend. Sfinxen. La belle dame sans merci, zoals ze bij de Engelse dichter Keats heet. Hoeveel gedichten zijn er niet over de heimelijke, duivelse glimlach van de Mona Lisa van Leonardo da Vinci geschreven? Vooral in de Romantiek waren ze er dol op.

- * De dichters T.S. Eliot, M. Nijhoff en M. Vasalis schreven ook alledrie een gedicht naar aanleiding van een portret van een vrouw met iets onheilspellends over zich - respectievelijk 'Bij een portret' (over *La femme au perroquet* van Edouard Manet), 'De schiettent' (bij het gelijknamige schilderij van Pyke Koch) en 'Vahine no te tiare' (bij het gelijknamige portret van Paul Gauguin). Lees de gedichten en vergelijk de manier waarop de dichters dit onheilspellende naar voren brengen. Bij Vasalis is er bijvoorbeeld de plotselinge wending in het gedicht, aangekondigd in de eerste regel van de laatste strofe. Zijn deze vrouwen, in de lezing van de dichters, op dezelfde manier 'fataal'?
- * In het gedicht van Eliot is er het contrast tussen de wij 'die rusteloos af en aan / Met koortsig brein sleepvoetend door de straten gaan' (in het Engels staat letterlijk: 'Voor ons die met een onrustig hoofd en vermoeide voeten altijd maar gehaast de straat op en neer gaan': wat je zou kunnen opvatten als: 'Voor ons gestresste stadsmensen') en de peinzende, haast onstoffelijk lijkende vrouw. Zie je in dit gedicht een overeenkomst tussen deze 'wij' en de papegaai die in de laatste regels van het gedicht wordt geïntroduceerd? De papegaai staat van oudsher symbool voor het zinloos geklets van de society-mens: dat past wel bij het beeld van de moderne stadsmens. Bovendien zit de vogel vast aan zijn stok, zoals je ook die stadsmens als een 'gekooid' wezen kan zien, gekooid in zijn overbezette bestaan, vastzittend in 'de cirkel van zijn denken' (r. 12). De papegaai kijkt in het gedicht verwonderd naar de vrouw (in het Nederlands staat dat de papegaai haar 'bespiedt', maar in het Engels staat er 'Regards her with a patient curious eye.'). In deze

lezing van het gedicht ziet Eliot in de papegaai op het schilderij van Manet een verpersoonlijking van ons, moderne, hectisch levende grotestadsmensen, die naar een geheimzinnig, zwijgende vrouw kijken die haast uit een andere wereld lijkt te komen. De vertaler van dit gedicht, W. Bronzwaer, ziet in de papegaai eerder een weerspiegeling van de vrouw: beiden zijn onvrij, beiden staan voor de zinloze conversatie van de society-mens. En de papegaai is in zijn ogen ook degene die de vrouw zal verraden. Wat is volgens jou de relatie tussen papegaai en vrouw op het doek en in het gedicht? Lees voor de volledigheid ook het Engelse origineel!

- * De titel van het gedicht van Vasalis, die ook de titel is van het doek van Gauguin, 'Vahine no te tiare', betekent simpelweg 'vrouw met bloem'. Die bloem verandert in het gedicht in de slotregels in een dolk. Gebeurt dit volgens jou alleen in de verbeelding van de dichter of zit er in het schilderij inderdaad een verborgen agressie (en wordt zij zoals het gedicht zegt 'verraden' door haar hand)? Als die agressie op het schilderij niet zichtbaar zou zijn, zou de dichter met dit gedicht suggereren dat elke vrouw, hoe rustig en onbevengend zij ook is, deze agressie in zich heeft; of gaat het haar toch alleen om specifiek deze vrouw? Kan je dit aantonen door te wijzen op passages in het gedicht? Denk je dat aan Vasalis bepaalde feiten uit het leven van Gauguin bekend waren die haar tot dit gedicht inspireerde? (Gauguin had een verhouding met een Javaanse vrouw, die hem verliet met medeneming van een en ander.)

- * Nijhoff schreef het gedicht 'De schiettent' ter gelegenheid van het huwelijk van Pyke Koch. De tekst werd op het huwelijksfeest gezongen op muziek. Dat verklaart de liedachtige herhalingen in het gedicht. In eerste instantie lijkt dit gedicht een monoloog van de vrouw op het schilderij. Maar in de derde strofe staat: 'Zegt de vrouw die nooit iets zegt.' Een geschilderde vrouw zegt inderdaad nooit iets, en Nijhoff doorbreekt hier dan ook de illusie dat de vrouw zou spreken en laat zien dat hij het is die haar deze woorden in de mond legt. Vind je dat de manier van spreken van de vrouw in het gedicht past bij de manier waarop Pyke Koch haar heeft geschilderd? Zo ja, waarom? Er zitten duidelijke verwijzingen naar erotiek in dit gedicht. Het gaat om dubbelzinnigheden: de betreffende passages hebben ook een 'gewone' betekenis. Waar staan die dubbelzinnigheden? (Voor alle duidelijkheid: 'schiet op' betekent 'wegwezen'.)

- * Met welke van deze drie fatale vrouwen (zoals ze steeds uit gedicht en beeld samen naar voren komen) zou je het minst graag te maken hebben en waarom?

Vahine no te tiare - Gauguin

Als ik haar zie, rechtop gezeten,
zwart voor een roode achtergrond
vrouw met het rustige gelaat,
lijkt ieder ander mij verbeteren,
onzeker en te snel verwond.

Haar voorhoofd is een koopren plaat,
een schild waarachter haar gedachten
naakt en gehurkt liggen te wachten;
boven de wallen van haar wangen
de bruine oogen, onbevangen,
zonder glimlach, zonder woede
stil en helder op hun hoede.
Van reserve en geduld
is haar dichte mond gevuld.

Nog weet zij niet wat haar verraaft:
zij beseft niet, dat haar hand
sluimrend op haar schoot - zoo smal
met een bloem tusschen de vingren -
in extase en in haat
onverwacht een dolk zal slingren
naar wien zij beminnen zal.

M. Vasalis

uit: Parken en woestijnen. Amsterdam, G.A. van Oorschot, 1967

afbeelding: Paul Gauguin, *Vahine no te tiare*, Ny Carlsberg Glyptotek, Kopenhagen

De schiettent

Schieten jongens of schiet op!
Brandt er licht voor niets in top
Tussen pop en pijpekop?
Raak maar eens een witte knop...

En de tijger heft zich op
En het paard komt in galop
En het huis vertoont een mop
En de trommel onderop
Slaat een roffel van nonstop
Wie hier schiet heeft nooit een strop!

Ben ik goed of ben ik slecht
Zegt de vrouw die nooit iets zegt
Niemand heeft mij uitgelegd
Of het onrecht is of recht.

Ik ben buit voor al wie vecht
Ik ben meid voor elke knecht
Ik ben moederlijk gehecht
Aan wie moeder tot mij zegt
Maar als er wordt aangelegd
Komt het schot in mij terecht.
Schieten jongens of schiet op!
Wie hier schiet heeft nooit een strop!

M. Nijhoff

uit: Verzamelde gedichten. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2001

afbeelding: Pyke Koch, *De schiettent*, Museum Boymans-Van Beuningen, Rotterdam

OVER DE LESSUGGESTIES

Alle lessuggesties die voor eerdere Gedichtendagen zijn opgesteld, zijn te vinden op de Gedichtendagwebsite, www.gedichtendag.nl. Daar zijn allerlei waardevolle ideeën en opmerkingen over poëzie en poëzie in de klas te vinden.

HANDIGE ADRESSEN

IN NEDERLAND :: Stichting Poetry International

Eendrachtsplein 4
NL-3012 LA Rotterdam

☎ +31 (0)10 282 27 77 :: www.poetry.nl

* coördineert Gedichtendag in Nederland en organiseert jaarlijks het Poetry International Festival

:: www.dichterinhweb.nl

* Dichter in het web biedt een interactieve wandeling langs een aantal Nederlandstalige gedichten, en is speciaal bedoeld voor middelbare scholieren in de bovenbouw.

Stichting Doe Maar Dicht Maar

Postbus 41015

NL-9701 CA Groningen

☎ 31 (0)50 313 84 33 :: www.doemaardichtmaar.nl

* organiseert jaarlijks een poëzieschrijfwedstrijd voor leerlingen in het voortgezet onderwijs.

School der Poëzie

Postbus 11755

NL-1001 GT Amsterdam

☎ +31 (0)20 330 78 18 :: www.schoolderpoezie.nl

* organiseert schrijflessen in de klas

Stichting Schrijvers School Samenleving

Huddestraat 7

NL-1018 HB Amsterdam

☎ +31 (0)20 623 49 23 :: www.sss.nl

* bemiddelt in Nederland bij schrijversbezoeken aan school

Stichting Lezen

Nieuwezijds Voorburgwal 328G

NL-1012 RN Amsterdam

☎ +31 (0)20 623 05 66 :: www.lezen.nl

* ontwikkelt leesbevorderende projecten

De Wintertuin
Postbus 1009
NL-6501 BA Nijmegen

☎ +31 (0)24 323 19 04 :: www.wintertuin.nl

* organiseert educatieve scholenprojecten en producties zoals een jaarlijks literatuurfestival in Gelderland

Dicht/Vorm
il Luster Produkties
Hoogt 4
NL-3512 GW Utrecht

☎ +31 (0)30 240 07 68 :: www.dichtvorm.nl

* animatiefilmpjes met lessuggesties naar aanleiding van gedichten van moderne dichters

Zo gedacht zo gedicht
ProBiblio

T.a.v. Theo de Ruiter
Postbus 485

NL-2130 AL Hoofddorp

☎ +31 (0)23 554 61 00 :: www.zgzg.nl

* een jaarlijkse poëziewedstrijd voor jongeren van 12 t/m 18 jaar i.s.m. Kunst en Cultuur Noord-Holland en Kunstgebouw Rijswijk

Stichting Plint
Postbus 164
NL-5600 AD Eindhoven

☎ +31 (0)40 245 40 01 :: www.plinternet.nl

* voor onder andere poëzieposters en -ansichtkaarten

Rivendell Po-T-Shirts
Zwaluw 17
NL-3435 AA Nieuwegein

☎ +31 (0)30 604 29 68 :: www.rivendell.nl

* voor bestelling van t-shirts met gedichten

Kunstbende
Keizersgracht 304
1016 EX Amsterdam

☎ +31 (0)20 521 99 22 :: www.kunstbende.nl

* nationale talentenwedstrijd voor jongeren van 13 t/m 18 jaar.

IN BELGIË ::

vzw Behoud de Begeerte
Congresstraat 59
B-2060 Antwerpen
☎ +32 (0)3 272 40 41 :: www.begeerte.be
* coördineert Gedichtendag in Vlaanderen

Vlaams Fonds voor de Letteren
Generaal Capiaumontstraat 11, bus 5
B-2600 Berchem
☎ +32 (0)3 270 31 69 :: www.fondsvoordeletteren.be
* bemiddelt in Vlaanderen bij schrijversbezoeken aan school

Stichting Lezen België
Frankrijklei 130/4
B-2000 Antwerpen
☎ +32 (0)3 202 83 78 :: www.stichtinglezen.be
* ontwikkelt leesbevorderende projecten

Kijk ook op www.literatuureducatie.nl voor meer informatie over deze en andere literaire organisaties.

INFORMATIE OVER DE SCHRIJVERS DIE IN DEZE LESSUGGESTIE AAN BOD KOMEN

Over alle schrijvers is informatie te vinden via www.literatuurplein.nl. Hier vindt u tevens inks naar andere websites.

Ida Gerhardt www.dbnl.nl/auteurs.php?id=gerh002

Rutger Kopland www.dbnl.nl/auteurs.php?id=kop1001

Judith Herzberg www.dbnl.org/auteurs/vrouwen/auteur.php?id=herz002

W.H.Auden www.kirjasto.sci.fi/whauden.htm

Hugo Claus www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=clau005

P.C.Hooft www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=hoof001

Wisława Szymborska www.kirjasto.sci.fi/szymbor.htm

M.Vasalis www.schrijversnet.nl/vasalis.htm :: www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=vasa001

Martinus Nijhoff www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=nijh004

INFORMATIE OVER BEELDEND KUNSTENAARS DIE IN DEZE LESSUGGESTIES AAN BOD KOMEN

Albrecht Dürer www.artinthepicture.com/artists/Albrecht_Durer/

Leonardo da Vinci http://nl.wikipedia.org/wiki/Leonardo_da_Vinci

Pieter Bruegel de Oude www.artinthepicture.com/artists/Pieter_Brueghel_the_Elder/

Peter Paul Rubens www.artinthepicture.com/artists/Peter_Paul_Rubens/paintings.php

Edouard Manet www.artinthepicture.com/artists/Edouard_Manet/

Paul Gauguin www.vangoghgauguin.com/home/content/nl/achtergrond/biografie/bio-paul.html
www.artinthepicture.com/artists/Paul_Gauguin/paintings.php

Pyke Koch www.dbnl.org/tekst/_for003193201_01/_for003193201_01_0073.htm
www.delta.tudelft.nl/archief/j27/15022
www.frisia-museum.nl/dutch/content/collectie/koch.html

COLOFON

Deze lesbrief is een uitgave van Stichting Poetry International en vzw Behoud de Begeerte, ter gelegenheid van de zevende **Gedichtendag op donderdag 26 januari 2006.**

TEKST :: Tatjana Daan

REDACTIE :: Stichting Poetry International

VORMGEVING :: www.zizo.be

Wilt u op de hoogte blijven van de activiteiten van Poetry International, en in het bijzonder van de lessuggesties, stuurt u dan een e-mail naar :: **gedichtendag@poetry.nl**

Ook uw opmerkingen naar aanleiding van deze lessuggesties kunt u sturen naar dit e-mailadres.

De gedichten en illustraties in dit werk zijn voor zover mogelijk opgenomen in overleg met de rechthebbenden; zo niet dan wordt de rechthebbende verzocht contact op te nemen met Poetry International om alsnog in een regeling te voorzien.

MEER INFORMATIE

POETRY
INTERNATIONAL
ROTTERDAM

STICHTING POETRY INTERNATIONAL
Eendrachtsplein 4
3012 LA Rotterdam
Nederland
TEL +31 (0)10 282 27 77
FAX +31 (0)10 444 43 05
www.gedichtendag.org
gedichtendag@poetry.nl

BEHOUD DE BEGEERTE
Congresstraat 59
2060 Antwerpen
België
TEL +32 (0)3 272 40 41
FAX +32 (0)3 272 06 48
www.gedichtendag.org
gedichtendag@begeerte.be